

До спеціалізованої вченої ради
Херсонського державного університету

Юридична адреса:
вул. Університетська, 27, м. Херсон, 73003

Фактична адреса:
вул. Шевченка, 14, м. Івано-Франківськ, Україна, 76018

ВІДГУК

**рецензента, кандидатки юридичних наук, доцентки Гавловської Аліни
Олександрівни на дисертацію Бухтоярової Валерії Вадимівни
«Незаконна експлуатація людини: питання кваліфікації та
компаративістики», подану на здобуття наукового ступеня доктора філософії
з галузі знань 08 - «Право» за спеціальністю 081 – Право**

Дисертаційне дослідження Бухтоярової Валерії Вадимівни присвячене комплексному розробці сучасної науково обґрунтованої кримінально-правової концепції протидії незаконній експлуатації людини, з урахуванням новітніх викликів, пов'язаних із трансформацією форм примусу, умовами збройного конфлікту, гібридної агресії, цифровізації простору та зростанням транскордонної злочинності. Обрана тема є надзвичайно актуальною для України, особливо в умовах повномасштабної російсько-української війни, оскільки воєнні дії значно посилюють ризики, адже масове вимушене переміщення населення, руйнування інфраструктури та економічна криза роблять людей, особливо жінок, дітей та внутрішньо переміщених осіб, надзвичайно вразливими до вербування і експлуатації. В таких умовах злочини, пов'язані з торгівлею людьми та використанням примусової праці, набувають нових форм, а їх розслідування та кваліфікація стають значно складнішими. Крім того, на тимчасово окупованих територіях та у зонах бойових дій з'являються додаткові загрози, такі як

викрадення, примусова мобілізація та використання цивільного населення у воєнних цілях, в т.ч. неповнолітніх осіб, що потребує не лише вдосконалення національного законодавства, але й активної міжнародної співпраці для ефективного протистояння цим новим викликам. У цьому контексті дослідження Бухтоярової В.В. має не лише концептуально-теоретичний характер, але й вагоме прикладне значення, оскільки його результати здатні сприяти вдосконаленню національного кримінального законодавства, формуванню стабільної правозастосовної практики та забезпеченню ефективної імплементації міжнародних стандартів у правову систему України.

Структура дисертаційної роботи є логічною та обґрунтованою, оскільки авторка послідовно вивчає проблему незаконної експлуатації людини, починаючи з історичного контексту та міжнародного досвіду, а потім переходить до глибокого аналізу кваліфікації різних видів цього злочину. Зокрема, дисертація відображаючи чітку внутрішню архітектуру складається з чотирьох логічно взаємопов'язаних розділів. У першому розділі досліджено історичні витoki та розвиток проблеми експлуатації, другий розділ присвячено аналізу традиційних та новітніх форм експлуатації, включно з кіберексплуатацією. У третьому розділі розглянуто використання осіб у збройних конфліктах як особливу форму експлуатаційної поведінки. У четвертому розділі здійснено порівняльний аналіз законодавства України, Литви та Польщі, визначено спільні риси, відмінності та запропоновано напрями вдосконалення українського кримінального законодавства. Таким чином, кожен розділ логічно впливає з попереднього, створюючи цілісну картину дослідження та всебічно розкриває обрану проблематику і дозволяє сформулювати обґрунтовані наукові пропозиції.

Методологічна база дисертації відзначається багатовекторністю та ґрунтовністю, оскільки авторка у дослідженні послідовно застосовує загальнонаукові методи (аналіз, синтез, індукція та дедукція) для формування системного бачення проблеми, історико-правовий метод для дослідження

еволюції підходів до регулювання експлуатації у міжнародному та національному праві, порівняльно-правовий метод для зіставлення положень кримінального законодавства України, Литви та Польщі. Використано також формально-догматичний метод для аналізу нормативних конструкцій, системно-структурний метод для визначення місця норм про експлуатацію у загальній системі кримінального права та міждисциплінарний підхід, який дозволив інтегрувати соціологічні, кримінологічні та міжнародно-правові підходи у дослідження. Така методологічна основа забезпечила комплексність і об'єктивність отриманих висновків.

Наукова новизна дисертації є безсумнівною і полягає у кількох аспектах, зокрема:

1) вперше у вітчизняній науці кримінального права обґрунтовано необхідність криміналізації кіберексплуатації людини як самостійного складу кримінального правопорушення;

2) розроблено концепцію використання особи у збройному конфлікті як специфічної форми експлуатації, що виходить за межі традиційного розуміння воєнних злочинів;

3) запропоновано контекстуальну типологію експлуатаційних правопорушень;

4) обґрунтовано застосування індикативних матриць відповідності положень Кримінального кодексу України міжнародним стандартам Римського Статуту та практиці ЄСПЛ, які можуть слугувати основою для гармонізації національного законодавства з міжнародним правопорядком.

У дисертації сформульовано низку положень, які беззаперечно становлять самостійний науковий внесок у розвиток кримінально-правової доктрини. Передусім це авторське визначення поняття «кіберексплуатація людини» та обґрунтування необхідності її криміналізації як окремого складу кримінального правопорушення. Авторка аргументувала, що сучасне законодавство України

лише фрагментарно охоплює діяння у цифровому середовищі, залишаючи поза увагою новітні форми контролю та впливу на особу через інформаційно-комунікаційні технології. Запропоноване визначення враховує специфіку цифрової автономії особи як нового об'єкта посягання, включає використання соціальних мереж, месенджерів, онлайн-ігор та штучного інтелекту для здійснення контролю, примусу чи втягнення особи у небезпечні для неї види діяльності. Завдяки зауваженому підходу дисертантка сформувала концептуальні засади для подальшого законодавчого врегулювання даної проблеми, що забезпечить ефективний захист прав людини у цифровому середовищі.

Не менш важливим внеском є наукова розробка авторської концепції криміналізації «вербування, мобілізації або використання дітей, які не досягли п'ятнадцятирічного віку, у збройних силах або для участі в бойових діях». Дисертантка, ґрунтуючись на положеннях Римського Статуту Міжнародного кримінального суду та Факультативного протоколу до Конвенції ООН про права дитини, обґрунтувала необхідність імплементації цих стандартів у національне законодавство. Запропонований склад кримінального правопорушення не лише конкретизує існуючу норму статті 438 КК України, але й диференціює відповідальність залежно від кількості потерпілих, тяжкості наслідків і форми організованості злочинних дій, що створює підґрунтя для більш чіткої правової кваліфікації та підвищує рівень захисту дітей від експлуатації в ході збройного конфлікту.

Особливу увагу слід звернути на авторську «контекстуальну типологію експлуатаційних правопорушень», побудовану на трирівневій моделі: контекстуальний рівень (війна, окупація, гуманітарна криза), ідентифікаційний рівень (жінки, діти, внутрішньо переміщені особи) та змішаний рівень (комбіновані форми експлуатації). Такий підхід дає змогу комплексно та системно дослідити проблему експлуатації людини в умовах нових загроз, що виникають під час збройних конфліктів, а також уточнити кваліфікацію злочинів, забезпечити

ефективніший захист прав найбільш уразливих верств населення та розробити адекватні заходи протидії з урахуванням специфіки кожної з цих груп.

Окреме значення для дослідження предмету має запропонований дисертанткою інструмент «індикативні матриці відповідності положень КК України міжнародним стандартам», що дозволяють на практиці системно та об'єктивно оцінити ефективність чинних норм Кримінального кодексу України у сфері протидії експлуатації людини. Індикативні матриці сприяють виявленню прогалин, колізії та невідповідності між національним законодавством і міжнародно-правовими актами, такими як Палермський протокол та відповідні Директиви ЄС, завдяки чому стають основою для розробки конкретних рекомендацій щодо гармонізації законодавства, що є критично важливим для успішної євроінтеграції України та підвищення ефективності боротьби з цією злочинністю.

Теоретичне значення дослідження полягає у суттєвому розширенні доктрини кримінального права, насамперед у частині визначення і кваліфікації експлуатаційних правопорушень. Введення у науковий обіг дефініцій «кіберексплуатація», «використання особи у збройному конфлікті», «усвідомлена згода» створює підґрунтя для подальших досліджень і кодифікаційних робіт у цій сфері. Контекстуальна типологія експлуатації формує нову методологічну базу для систематизації кримінально-правових явищ, що дозволяє подивитися на проблему не лише з позиції правових норм, але й через призму соціальних та гуманітарних викликів.

Запропоновані у роботі положення мають прикладне значення для законотворчої діяльності, оскільки можуть бути використані Верховною Радою України у процесі оновлення Особливої частини КК України. Для правоохоронних органів дисертація пропонує орієнтири у кваліфікації діянь, пов'язаних з експлуатацією у цифровому середовищі чи в умовах збройного конфлікту. Для судової практики цінними є розроблені критерії відмежування суміжних складів

правопорушень та пропозиції щодо пропорційності санкцій. Нарешті, міжнародні організації та правозахисні інституції можуть використати результати роботи як аналітичну базу для оцінки відповідності національного законодавства України міжнародним зобов'язанням.

Емпіричне підґрунтя дисертації є різноплановим та репрезентативним. Авторка спирається на широкий спектр міжнародно-правових актів, що формують основу сучасних стандартів захисту людини від експлуатації. Зокрема, у роботі використано положення Римського Статуту Міжнародного кримінального суду, який кваліфікує вербування та використання дітей у збройних конфліктах як воєнні злочини; Женевських конвенцій 1949 р. та Додаткових протоколів до них, що закріплюють гарантії захисту цивільного населення в умовах війни; Факультативного протоколу до Конвенції ООН про права дитини щодо участі дітей у збройних конфліктах, який підвищує стандарт захисту неповнолітніх до 18 років; а також Конвенції Ради Європи про заходи щодо протидії торгівлі людьми. Важливе місце займає аналіз практики міжнародних судових інституцій — зокрема рішень Міжнародного кримінального суду у справі *Prosecutor v. Thomas Lubanga Dyilo* (ICC-01/04-01/06) та рішень Європейського суду з прав людини (наприклад, *V.C. v. Slovakia*, *Osman v. The United Kingdom*), що розкривають зміст позитивних обов'язків держав у сфері захисту дітей та вразливих груп. Додатково залучено дані офіційної статистики, звіти Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини та матеріали міжнародних організацій (UNICEF, Human Rights Watch), Офісу Генерального прокурора, що забезпечує комплексність і достовірність емпіричної бази.

Дослідження ґрунтується на значній кількості різноманітних джерел бібліографічної бази, серед яких класичні праці з кримінального права, сучасні монографії, статті українських і зарубіжних дослідників, міжнародні документи та судова практика. До переліку джерел включено як фундаментальні наукові роботи, так і актуальні матеріали останніх років, що свідчить про ґрунтовність

підходу до підготовки дослідження. Особливо цінним є залучення зарубіжної літератури та практики міжнародних інституцій, що дало змогу здійснити об'єктивний порівняльно-правовий аналіз. Бібліографія відповідає вимогам академічної доброчесності, оформлена належним чином, із належними посиланнями на використані джерела.

Апробація результатів дослідження проведена на належному рівні. Основні положення дисертації відображені у 11 наукових публікаціях, п'ять з яких розміщені у фахових виданнях, включаючи одну статтю, що індексуються у базі даних Web of science. Результати дослідження були презентовані на міжнародних та всеукраїнських наукових конференціях, що свідчить про їх визнання науковою спільнотою. Така апробація підтверджує відповідність роботи вимогам МОН України щодо публікаційної активності здобувачів.

Виклад результатів дослідження витримано у науковому стилі, без відступів до публіцистичної чи емоційно забарвленої лексики. Термінологія використана коректно, авторські дефініції чітко сформульовані та аргументовані, що підкреслює високий рівень наукової культури дисертації. Авторка демонструє глибоке знання предмета дослідження, уміло поєднує доктринальні положення з прикладами правозастосовної практики, вільно орієнтується у міжнародних джерелах.

Дисертаційне дослідження відзначається належним рівнем академічної доброчесності, зокрема, авторка посилається на всі використані джерела, дотримується правил цитування, не допускає текстових запозичень без посилань. Виклад є самостійним, аргументація чітка, а зроблені висновки обґрунтовані на основі ґрунтовного дослідження джерел. Перевірка роботи на наявність плагіату підтвердила її оригінальність, що відповідає сучасним академічним стандартам і критеріям наукової доброчесності.

Дисертація Бухтоярової Валерії Вадимівни є вагомим внеском у розвиток української кримінально-правової науки, оскільки вперше у системному вигляді

здійснено комплексне дослідження незаконної експлуатації людини крізь призму сучасних викликів – воєнних конфліктів, цифрової трансформації та глобалізаційних процесів. Запропоновані у роботі дефініції («кіберексплуатація», «використання особи у збройному конфлікті»), контекстуальна типологія експлуатаційних правопорушень та проекти нових статей до Кримінального кодексу України становлять підґрунтя для подальших доктринальних розробок і можуть бути використані у майбутніх кодифікаційних реформах. Робота демонструє оригінальність мислення здобувачки, її здатність до наукового узагальнення та продукування нових концептуальних підходів, що підносять дискусію про кримінально-правову протидію експлуатації людини на якісно новий рівень.

Надаючи загалом позитивну оцінку дисертаційному дослідженню, вважаємо за доцільне висловити низку зауважень рекомендаційного характеру, які не применшують його наукової та практичної значущості, але водночас можуть бути враховані для подальшого поглиблення тематики й удосконалення наукових положень роботи:

1. У дисертації, попри ґрунтовний аналіз кіберексплуатації та використання осіб у збройних конфліктах, не в повному обсязі охоплено інші новітні форми експлуатації, які нині набувають поширення. Йдеться, зокрема, про експлуатацію у сфері репродуктивних технологій (сурогатне материнство), примусове донорство органів чи біологічних матеріалів, а також експлуатацію в контексті глобальних міграційних процесів, де біженці та шукачі притулку стають легкою мішенню для злочинних угруповань. Доцільним було б розширити класифікацію таких форм або принаймні визначити їх перспективний перелік, що підвищило б рівень комплексності дослідження.

2. Авторкою запропоновано криміналізацію кіберексплуатації як самостійного складу кримінального правопорушення, що безперечно є науково новаторським і практично значущим кроком. Водночас у дисертації недостатньо

розкрито проблематику доказування суб'єктивної сторони цього діяння, зокрема встановлення умислу правопорушника у цифровому середовищі, а також причинного зв'язку між вчиненими діями та наслідками для потерпілого. Детальний аналіз цих аспектів міг би стати підґрунтям для формування рекомендацій щодо вдосконалення процесуального законодавства, а також вироблення практичних підходів для правоохоронних органів у справах, зокрема, для розробки методичних рекомендацій для правоохоронних органів, які займаються розслідуванням таких кримінальних правопорушень, що дозволило б значно підвищити ефективність їхньої роботи, забезпечити справедливе покарання винних та покращити захист жертв кіберексплуатації.

3. У дисертації значна увага приділена аналізу міжнародних стандартів, зокрема практики ЄСПЛ та МКС, що безперечно є сильною стороною роботи. Водночас бракує детального розгляду національної судової практики України щодо кваліфікації правопорушень, пов'язаних з експлуатацією людини. Доцільним було б виокремити типові проблеми правозастосування в українських судах, наприклад труднощі у доведенні стану вразливості потерпілого, питання добровільності чи примусовості згоди, а також різночитання у кваліфікації суміжних складів. Такий аналіз дозволив би поглибити прикладний вимір дослідження та зробити його висновки більш наближеними до практики національних судів. Зокрема, вартим уваги є аналіз рішень щодо кваліфікації примусового переміщення, залучення неповнолітніх до збройних формувань чи використання цивільних осіб для виконання допоміжних функцій.

4. Запропоноване авторкою криміналізувати таке правопорушення як вербування, мобілізації чи використання дітей до 15 років у воєнних діях є обґрунтованим і відповідає міжнародним стандартам. Однак у дисертації недостатньо уваги приділено питанню пропорційності санкцій. Доцільним було б провести порівняльний аналіз покарань за аналогічні кримінальні правопорушення у кримінальному законодавстві інших країн, що дозволило б

обґрунтувати справедливі та ефективні санкції, які адекватно відображали б суспільну небезпеку таких діянь.

5. У дисертації слушно запропоновано контекстуальну типологію експлуатаційних правопорушень, однак вона залишається переважно теоретичною, а тому, у роботі бракує конкретизації щодо можливостей її практичного застосування у діяльності органів досудового розслідування. Аналогічна ситуація і з наведеними індикативними матрицями, які залишаються у площині теорії без розкриття практичних кроків для їх імплементації. Доцільним було б доповнити дослідження конкретними алгоритмами чи прикладами практичного використання цих розробок.

6. У роботі лише побіжно розглянуто питання територіальної юрисдикції та документування злочинів експлуатаційного характеру на тимчасово окупованих територіях, проте, слушним було б приділити цьому питанню більше уваги, оскільки даний аспект є критично важливим для забезпечення притягнення винних до відповідальності в майбутньому. Детальний аналіз юрисдикційних колізій та розробка механізмів документування злочинів в умовах, коли національні правоохоронні органи не мають доступу до цих територій, могли б стати значним внеском у правозастосовну практику, що також сприяло б забезпеченню правосуддя для жертв, адже без належної фіксації доказів міжнародні суди та правозахисні організації не зможуть повноцінно розслідувати ці злочини.

Висловлені зауваження мають рекомендаційний характер і не впливають на загальну позитивну оцінку дисертації. Враховуючи викладене, вважаю, що дисертаційна робота Бухтоярової Валерії Вадимівни «Незаконна експлуатація людини: питання кваліфікації та компаративістики» є завершеним самостійним дослідженням, містить нові теоретично обґрунтовані положення і практично значущі пропозиції, відповідає вимогам, установленим Порядком присудження

ступеня доктора філософії, а її авторка заслуговує присудження наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 «Право».

Рецензент,

Завідувачка кафедри національного,
міжнародного права та правоохоронної
діяльності, доцент кафедри національного,
міжнародного права та правоохоронної
діяльності, кандидат юридичних наук, доцент

Гавловська Аліна Олександрівна

«18» вересня 2025 р.

